Devi Bağlayan Baęlar: in'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki ıkırı

Hasan Duran (Dumlupınar University, Turkey)
Kadir Kürşat Yılmaz (Dumlupınar University, Turkey)

The Ties That Binds the Giant: China's Interests in Energy Sources of Central Asia

Abstract

Following the collapse of Soviet Union, the interest of China towards the Central Asia first revolved around the security and border issues. Then the fast growing economy of China since 2000 needs energy more she can produce. Becoming one of the biggest energy users, China has become more and more dependent on other countries to fill her energy deficit. Thus China has identified Central Asia as her prime area to built cooperative relations. In this respect, China started new relationships with Turkmenistan and Kazakhstan in order to secure and sustain the procurement of oil and natural gas.

Thanks to its rich oil and natural gas reserves, Central Asia has become a region in which the great powers compete; with the years 2000s China joined to the rush. The rivalry in the region has a potential to change the balance of power in the World. This study evaluates this rivalry in terms of political and economic effects on China.

JEL Codes: F50, F59

1 Giriş

Dünya petrol ve doğalgaz tüketiminde ön plana çıkan ülkeler olarak 2000'li yıllara kadar ABD-AB hâkimiyetinden bahsedilirken, 2000'li yıllarla birlikte bunlara üçüncü bir ülkenin de eklendiğini görüyoruz; Çin. Çin'in büyüyen ekonomisiyle birlikte enerji talebi ve tüketiminde de artışlar olmuş ve günümüz enerji piyasasında önemli bir aktör konumuna yükselmiştir. Çin, 2010 yılı enerji tüketiminde ABD'yi geride bırakarak dünyanın başlıca enerji tüketicisi olmuş - kullanılan her tür enerjide artışlar gerçekleşmiş- ve ülkenin dünya çapındaki tüketim payı %20'nin üzerine çıkmıştır. (Dünya Devi Çin Enerji Tüketiminde de Lider, 2011).

Çin, 2004 yılına kadar enerji tüketimini %245 oranında arttırırken, aynı süredeki enerji üretimi ancak %194 oranında artmıştır. Devam eden sanayileşme ve kentleşme ise bir taraftan enerji talebini arttırırken, diğer taraftan da ulusal kaynakları giderek daha yetersiz hale getirmektedir. (Bayraç, 2010). Yani Çin enerji ihtiyacı bakımından (petrol ve doğalgaz) giderek artan bir oranda dış kaynaklara bağımlı hale gelmektedir. (Alkın ve Atman, 2006).

Çin, büyük miktarlarda doğalgaz-petrol alım anlaşmalarının bulunduğu İran ve Orta Doğu petrolüne bağımlı durumdadır. Son yıllarda Sudan ve Angola olmak üzere Afrika'da ve dünyanın birçok bölgesinde enerji yatırımlarında bulunmaktadır. Ancak Orta Doğu'dan sağladığı petrolün kontrolünün ABD'de olması, İran'dan sağlamak istediği petrol ve doğalgaz'ın yine ABD tarafından engellenmesi Çin'i alternatif arayışlara yönlendirmektedir. Çin (Hindistan'la birlikte) petrol tüketiminde artan dışa bağımlılığı nedeniyle Petro-politik açından yeni belirleyici ülke(ler) haline gelirken, enerji arz güvenliği de hayati bir önem taşıyacaktır. (Üretici Ülkelerin Petro-Politiği 2010-2025) Bu noktada aklı ilk olarak Orta Asya ve buradaki Türk Cumhuriyetleri gelmektedir. (Yavuz, 2011) Özellikle petrol zengini Kazakistan ve doğalgaz zengini Türkmenistan dikkatleri üzerine çekmektedir.

2 Çin'in Türk Cumhuriyetleri İle Diplomatik İlişkiler Kurması

1950'lerde Çin-SSCB gerginliğinin başlamasıyla, uzun yıllar Çin'in belirgin bir Orta Asya politikası olmamış, bölgeye yönelik sadece sınır güvenliği sağlama amaçlı politikalar izlemiştir. Ancak 1980'lerin başında Çin-Sovyet ilişkilerinin normalleşmesiyle Sovyet Orta Asyası ile Çin arasında özellikle ekonomik ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. (Bekar, 1995). SSCB'nin dağılmasıyla beraber Çin, Orta Asya'yı Batıya açılmanın eşiği olarak görmeye başlamıştır. Çin, Türk Cumhuriyetleri'nin tamamını 1992 yılının ilk haftasında tanıyarak, bu ülkelerle diplomatik ilişkiler kurarak özellikle sınır sorunlarının çözümü, bölgedeki etnik ve dini çatışmaların önüne geçilmesi ve ülkelerarası işbirliğinin geliştirilmesi sorunlarına odaklanmıştır. Çin'in bu şekilde hareket etmesi, Rusya'yı ürkütmeden kaçındığını ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlayacak hamlelere öncelik verdiğini göstermesi açısından önemlidir.

1994'e kadar ikili ilişkilerde önemli bir gelişme olmamıştır. Ancak 1994 yılında tüm bölge ülkelerine Çin üst düzey yetkililerince karşılıklı, önemli ziyaretler gerçekleştirilmiştir. İlk resmi ve yoğun ilişkileri başlatan Çin

Başbakanı Li Peng, 1994 ziyareti esnasında bölge ülkelerini ziyaret etmiştir. Peng, bu ziyaretler esnasında Yeni İpek Yolu'nun canlandırılmasıyla, (Bekar, 1995) Çin'in bu yoldan Avrupa'ya, bölge ülkelerinin de Pasifik'e ulaşmasının mümkün olacağı ifade etmiştir. 1996 yılına kadar yapılan görüşmelerde ele alınan temel konular; Suçluların yargılanmasında ve iadesinde karşılıklı destek, radikal ve ayrılıkçı sorunlarda işbirliği ve sınır belirsizliklerinin çözümü olmuştur.

1996 yılına gelindiğinde ise Çin ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. RF Devlet Başkanı Yeltsin'in 24-26 Nisan 1996 yılında yaptığı Çin ziyaretine, Çin'e komşu Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan devlet başkanları da eşlik etmişlerdir. Bu ziyaret esnasında öncelikle RF ve Çin aralarında çeşitli işbirliği anlaşmalarına imza atmışlardır. Daha sonra beş ülke devlet başkanları bir araya gelmiş ve sınır bölgelerinde askeri güvenceye ilişkin bir anlaşma -Şanghay kentinde- imzalanmıştır. Böylece Şanghay Beşlisi adı verilen bir oluşum ortaya çıkmıştır. (Ekrem, 2003). Şanghay Örgütü'nün ön plana çıkardığı konular: Eşit düzeyde karşılıklı menfaat sağlama ve birbirlerinin iç işlerine karışmama, her türlü zarar verici faaliyetlere karşı işbirliğinin yapmasının önemi, çok kutuplu bir dünya isteğine vurgu yapılmıştır. 2000 yılındaki 5. toplantının yapıldığı Duşanbe'de genişleme kararı alınmış ve bölgesel ve küresel sorunlarla ilgilenen diğer ülkelerde katılmasına ortam yaratılmıştır.

Şanghay Beşlisi, 15 Haziran 2001 yılında -Özbekistan'ın da katılımıyla (İşyar, 2010)- genişleyerek Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür. Örgüt Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan üyeler arasında politik, ekonomik, askeri ve enerji alanlarında bir işbirliği zemini oluşturmayı hedeflemektedir. (Bayraç, 2010) Şanghay İşbirliği Örgütü ile Çin, Uygur nüfusu olan Kazakistan ve Kırgızistan'ı da bu şekilde daha kolay kontrol edebilmenin yanında, Uygur ve Çeçen konularında ve bölgede ABD etkinliğini azaltmak için Rus-Çin işbirliğini sağlamıştır. Böylece Çin, rahatsızlık duyduğu konularda bölge ülkeleriyle ilişki kurmuş ve sınır sorunları çözmenin yanında Şanghay Örgütü sayesinde bölge ülkelerindeki nüfuzunu artırmıştır. Taraflar arasında sorunlar kısmen de olsa çözülmüş ve endişe veren güvensizlikler ortadan kaldırılmıştır

Çin, sınır güvenliği açısından ilgilendiği Orta Asya'ya son dönemde enerji konusunda da ilgisini yoğunlaştırarak sürekli artan enerji ihtiyacı ve tüketiminin bir kısmını bu bölgeden sağlamak istemektedir. Bunun için Çin, son yıllarda Orta Asya ülkelerinde önemli enerji yatırımları gerçekleştirmekte ve enerji alanında kullanılmak üzere bölge ülkelerine krediler vermektedir. Şanghay Beşlisi'nin ilk görüşmesinden kısa bir süre sonra 1997'de Kazakistan ile petrol kuyusu açma ve taşıma anlaşması yapılmıştır. (Ekrem, 2003). Türkmenistan ile 6 Temmuz 2000 yılında Çin devlet başkanı Jiang Zemin Türkmenistan ziyaretinde, indirimli kredi ve petrol-doğalgaz alanlarında işbirliği anlaşması imzalanmıştır. (Ekrem, 2003). Çin artık bölge de ekonomik olarak büyük bir güce kavuşmak istemektedir.

3 Çin'in Orta Asya Stratejisi

Çin'in yeni dönem ulusal çıkarlarında Orta Asya ve Hazar bölgesinin ayrı bir yeri vardır. (Adıbelli, 2008) Çin'in uzun zamandır var olan bölgeye ilgisinin önemli birkaç parametresi vardır: bunların başında güvenlik, ticaret ve enerji konuları gelmektedir. (Dikkaya, 2010) Orta Asya'nın jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemi ve enerji kaynakları Çin için vazgeçilmez bir değere sahiptir. Bu bağlamda öncelikle Kazakistan'la petrol, Türkmenistan ile doğalgaz ticaretine başlamıştır. Çin'in Hazar kaynaklarına yönelmesi ise bölge ülkelerinin pazarlık payı artmıştır. (Yavuz, 2009) Çin bölgenin enerji kaynaklarını doğuya çevirme konusunda ısrarcılığı ve kararlı politikaları sayesinde oldukça etkin bir ülke haline gelmiştir. (Özertem, 2008) Ancak, Çin'in insan kaynağı fazlası ile Orta Asya doğal kaynaklarının fazlalığı arasındaki denge problemi (Davutoğlu, 2004) gelecekte önemli bir sorun olarak karşımıza çıkma olasılığı vardır. Aynı durum Rus Uzak Doğusu'nda da kendini göstermektedir. 10 milyonu bulmayan vasıfsız Rus nüfusuna karşılık bölgede 120 milyondan fazla Çinli bulunmaktadır. (İşyar, 2010)

Orta Doğu kaynaklı petrol alımlarında üretim alanları ve taşıma yollarının kontrolünün ABD'nde olması nedeniyle Çin, Orta Asya'dan yapılacak alımlar için Rusya ve Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Türkmenistan vb.) ile çeşitli projeler geliştirmektedir. Çin sadece Orta Asya'ya değil, Ermenistan üzerinden Güney Kafkasya bölgesine girmek ve bu bölgede faal olmak için de Ermenistan'a küçük yardımlarda bulunmaktadır. (Laçiner, 2005) Türkiye ile Azerbaycan arasında coğrafi engel oluşturan Ermenistan'ı destekleyerek, Türkiye'nin ve Batılı devletlerin Azerbaycan üzerinden doğuya açılmalarını önlemek istemektedir. (İşyar, 2010)

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, enerji kaynaklarından en iyi şekilde yararlanma çabası içersindedirler. Rusya muhalefetine yanında Hazar'ın statüsündeki çözümsüzlük batıya doğalgaz satmayı zorlaştırmaktadır. Bu yüzden yeni projeler engellemekte, İran güzergâhı söz konusu olduğunda ise ABD bu duruma karşı çıkmaktadır. Sovyet döneminden kalma boru hatları, Rusya'ya ve diğer Orta Asya cumhuriyetlerine ulaşmaktadır. Bu nedenle, sadece Rusya üzerinden Avrupa'ya çıkmak çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunun için de mineral kaynakların çıkarılması, işletilmesi ve pazara götürülmesi için yabancı şirketlerin yatırımlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durumda Çin'in önemi ortaya çıkmakta ve sunduğu ekonomik avantajları kullanmak ve Çin'e doğalgaz satmak daha avantajlı ve sorunsuz olmaktadır.

Orta Asya ülkeleri, Çin'le aralarındaki ekonomik işbirliğine yeni güç katan boru hatlarının, halklarının

çıkarlarına ve mutluluğuna hizmet edeceğini ve hattın bölgenin istikrarına ve gelişmesine de katkı yaptığını ve bu nedenle uluslararası enerji işbirliğinin pekiştirilmesi ve enerji alanında ortaklık ilişkilerinin oluşturulması için büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Petrol ve doğalgazda Rus etkisini dengelemek isteyen Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan, Çin'i ekonomik ve siyasi boyutta Rusya'yı dengeleyecek en önemli aktör olarak da görmektedirler. (Bilgin, 2010) Çin'in Hazar Havzası ülkelerinin yönetim biçimleri ya da demokrasi arayışlarında olmayışı, sınır için çok fazla ülke işbirliğinin gerekmemesi Çin seçeneğini her zaman düşünmelerine yol açmaktadır.

Çin de kendi bölgesinde elini güçlendirebilmek ve küresel rekabette ön plana çıkabilmek için Orta Asya'ya olan ilgisini arttırmaktadır. (Tüysüzöğlu, 2010) Çin'in Orta Asya ülkeleriyle ekonomik ilişkilerinin artırmak istemesinin bir diğer sebebi, Doğu Türkistan bölgesinin de gelişmiş bölgeler kadar kalkınmasını sağlamaktır.

Çin ekonomik büyümesini küresel güce çevirmek isterken, her geçen gün daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden, Çin'in dış politika açılımlarında enerji jeopolitiği adeta eksen haline gelmiştir. ŞİÖ ile işbirliği zemini oluşturulmuştur. Öncelikle sınır sorunlarının çözülmesi ve bölgesel güvenliğin pekişmesini hedefleyerek kurulan ŞİÖ, Çin'in Uygur Bölgesi'nin yarattığı ve yaratabileceği güvenlik endişelerini bertaraf edebilmiştir. Orta Asya'daki terörizmin ve radikal hareketlerin kontrol altında tutulmasını kolaylaştırarak işbirliği imkânlarını çoğaltmıştır. Çin, ŞİÖ ile Uygur unsurlarını bulunduran Kazakistan ve Kırgızistan'ı kontrol altında tutmaktadır. (Dikkaya, 2009) Sorunların çözülmeye başlanmasıyla beraber enerji projeleri devreye girmiştir. Enerjiden hareketle Orta Asya güvenliği ile ilgili de ortak bir yaklaşımlarının olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Çin, Orta Asya devletlerini terörizm ve radikal dini hareketlerle mücadele konusunda desteklemektedir. Böylece bölge ülkeleri ile Doğu Türkistan Bölgesi'ni birbirine bağlayan Kazakistan-Çin petrol hattıyla, Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan-Çin doğal doğalgaz boru hatlarının tamamlanıp işler kılınmasının zemini oluşturulmuştur.

Atasu-Alashankou petrol boru hattı ile Çin-Merkez Asya doğalgaz boru hattı, merkez Asya ülkeleri ile Çin ekonomisi arasındaki stratejik "bağlantının" aracılığını yapmaktadır. Tüm dünya küresel krizle boğuşurken Türkmen doğalgazının Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan üzerinden Çin'e ulaşmasını sağlayan Türkmenistan-Çin doğalgaz boru hattı hayata geçirilmiştir. Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Çin Devlet Başkanlarının katılımı ile Türkmenistan'dan Çin'e uzanan Çin-Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı'nın açılışı 14 Aralık 2009'da gerçekleşmiştir. (Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattı açıldı, 2010) Ayrıca açılış sırasında Türkmenistan'ın Güney Yolöten sahasındaki doğalgaz yataklarının işletilmesi için 4 milyar dolarlık kredi anlaşması da imzalandı. (Çin'den Türkmenistan'a 4.1 Milyar \$Kredi, 2011)

Bu hat sayesinde Türkmenistan, doğalgazının %70'ini sattığı Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış ve talep güvenliğini pekiştirmiş olacaktır. Çin ise Orta Asya ile başladığı doğalgaz ticaretini ilerde Özbekistan ve Kazakistan'dan da doğalgaz alacak şekilde geliştirmek imkânına ulaşarak enerji arz güvenliğiyle, Doğu Türkistan Bölgesi'nin sınır güvenliğini sağlamlaştırmış olmaktadır. Hattın tam kapasite ile çalışmaya başlamasının ardından Türkmen doğalgaz rezervlerinin işletilmesinde Çinli firmaların büyük bir etkinlik kazanması beklenmektedir. (Dikkaya, 2010)

Türkmenistan-Çin boru hattı, Türkiye açısından da önem taşımaktadır. Çünkü Çin'in Kazak petrolünün yanı sıra ilk etapta Türkmen, ikinci etapta Kazak ve Özbek doğalgazını satın alacak olması, Orta Asya'nın Kafkasya üzerinden Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaşma gereksinimini en azından enerji bağlamında azaltmaktadır. Bu ülkelerin Kafkasya üzerinden batıya ulaşmaları, kendileri nezdinde artık elzem bir ihtiyaç değil; koşullar iyi olmak kaydıyla düşünebilecekleri yollardan birisi olacaktır. (Bilgin, 2010)

Zengin petrol yatakları olan Kazakistan'da iki yüz bin Uygur yaşamaktadır. (Çolakoğlu, 2010) Bir milyona yakın Kazak nüfusu da Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır. (Dikkaya ve Bora, 2006) Bu durum Kazakistan'ın Çin'e karşı önemini artırmaktadır. 2009 yılında, Kazakistan Çin'den petrol ve doğalgaz sektöründe kullanılmak üzere 13 milyar dolarlık büyük bir kredi almıştır. (Çin'den Kazakistan'a 13 Milyar \$ Kredi, 2010) Çin'in Kazakistan'a verdiği önem her geçen gün arttırmaktadır. Çin, enerji alanında önemli alım antlaşmaları, enerji yatırımları ve enerji sektöründe kullanılmak üzere verilen kredilerle Kazakistan'da etkin bir konuma gelmiştir.

Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı: 3 aşamalı (Pamir, 2008) olan proje 625 km uzunluğundadır. Çin petrol şirketi CNPC ile Kazakistan'dan KazMunayGaz arasında % 50-50 ortaklık ile işletilecektir. Hazar kıyısından Çin'in Alashankou kentine kadar olan hattı takip ederek boylu boyunca Kazakistan'ı geçmektedir. Kapasitesi 20 milyon ton hattın, 2004'te yapımına başlanan Atasu-Alashankou hattından ilk ham petrol 2006 Temmuz sonunda Çin'e ulaşmıştır. (Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattından Çin'e 12 Milyon Ton Petrol Sevki Edildi, 2009) Aslında bu hat Hazar Denizi'nden Alashankou'ya yani Kazakistan'ı bir uçtan bir uca kat edecek bir hattın ikinci safhasıdır. Atırâu-Kenkiyak hattı ile Atasu-Alashankou hattını birleştirecek olan 3. safhanın 2011'de bitmesi planlanmaktadır. Proje tamamlandığında Çin'in enerji talebinin %5'ini karşılaması beklenmektedir. Çin ilerleyen zamanlarda, enerji tedarik ettiği ülkeleri çeşitlendirmiş, Orta Asya'da etkisini arttırmış, büyük bir ekonomik ve siyasi ağırlığa sahip bir devlet konumuna yükselecektir. Ayrıca Çin, Hazar denizine stratejik bir erişim yolu de elde etmiş olacaktır. (Sincan, Pekin için ne kadar değerli, 2009) Kazakistan ise, müşterilerinin sayısını arttırarak

büyük bir ekonomik kazanç sağlamıştır. Üstelik Rusya'nın da Çin'e petrol satmak için bu hattı kullanması söz konusudur.

Kazakistan Ulusal Petrol ve Gaz Şirketi KazMunayGaz ile Çin'in Ulusal Petrol ve Gaz Şirketi CNPC, Çin'in Beyneu şehri ile Kazakistan'ın Çimkent şehri arasında doğalgaz boru hattı kurulması için anlaşmaya varmışlardır. Boru hattının inşası için ortak işletme kurulacak ve projenin uygulanmasına hemen başlanacaktır. Batı Kazakistan'da çıkarılan doğalgaz Çin'e ulaştırılacak ve proje yaklaşık 3.6 milyar \$'a mal olacaktır. (Kazakistan'dan Çin'e Yeni Doğalgaz Hattı, 2010)

Batılı şirketlerin bölgedeki yatırımları Kazakistan'ın bağımsızlığı ve istikrarı için önemli bir güvencedir. Kazakistan, Batılı şirketleri ve Rusya'yı Çin ile dengelemeye çalışmaktadır. Çin ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi her geçen gün artarak 2010 yılında ikili ticaretin hacmi, 2009 yılına oranla % 44.5 oranında artarak 20 milyar 410 milyon \$'a ulaşmıştır. (Çin-Kazakistan ortak bildirisi: İlişkiler "kapsamlı stratejik ortaklık" düzeyine çıkarıldı, 2011)

Kırgızistan'da 2005 yılında halk ayaklanmasıyla yaşanan iktidar değişikliğinden tedirgin olan Kazakistan devlet başkanı Nursultan Nazarbayev, kadife devrimin destekçileri olan ABD ve AB'ye karşı elini güçlendirmek ve Rusya'nın dikkatini üstüne çekebilmek için Orta Asya Birliği düşüncesini güçlü bir şekilde dile getirmiştir.

Kazak petrolü ve Türkmen doğalgazı dışında Özbekistan'ın siyasi-stratejik önemi, Çin'i bu ülkede etkili olmaya itmektedir. Andican olayları sonrasında ABD ile ilişkileri gerginleşen ve ABD üssünü kapatan Özbekistan Yönetimi de Çin'i dengeleyici alternatif olarak görmüştür. Kerimov, Andican olaylarının hemen sonrasında Çin'i "güvenilir dost" olarak tanımlamıştır. (Laçiner, 2006a) Kerimov'un 2005 yılındaki Çin ziyaretinde, petrol işbirliği anlaşması imzalanmış ve ikili ilişkileri geliştirme taahhüdünde bulunmuştur. Ancak Çin, Özbekistan ile yakınlaşmasını ABD'ye bir tür meydan okuma olarak yansıtmamaya çalışmıştır.

Çin menşeli ürünler Orta Asya pazarlarında gün geçtikçe daha fazla yer bulmaktadır. Çin'in Orta Asya'da artan etkinliğinin uzun dönemde Rusya'nın bölgedeki ekonomik ve politik etkinliğini azaltma potansiyeli de bulunmaktadır. 2009'da Kazakistan'ın Çin'e ihracatının (13.6 milyar \$) Rusya'ya olan (8.2 milyar \$) ihracatını aştığı, Kazakistan'ın ithalat ortakları arasında Çin'in (12.6 milyar \$) Rusya'nın (31.3 milyar \$) ardından ikinci sırayı aldığı görülmektedir. (Trade Profiles Kazakhstan, 2009) Çin'in 2010 yılı itibarıyla hem ithalatta hem de ihracatta Türkmenistan'ın en önemli ortaklarından birisi haline gelmesi, Rusya'yı bölgesel ticaret açısından dengeleyebilecek bir ülke konumuna da getirmiştir. (Türkmenistan'ın En Fazla İthalat Yaptığı Ülke Türkiye, 2011)

Petrol ve doğalgaz boru hatlarının hayata geçirilmesi Çin açısından hayati derecede önemlidir. Bölge enerji kaynaklarını doğu'ya çeviren Çin böylece, hem SSCB'nin bir zamanlar egemen olduğu bölgelerdeki etkinliğini artırmış olacak hem de sürekli artan petrol ve doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayabilecektir. Çoğunluğu enerji alanında olmak üzere Türkmenistan'da Çin sermayeli 37, Kazak sermayeli 30 ve Özbek sermayeli 13 şirket faaliyet göstermektedir.

Çin'in enerji üzerinden Orta Asya'da izlediği stratejiler ise; Doğu Türkistan Bölgesi'nin yarattığı güvenlik endişelerini gidermek için işbirliği, enerji talebi için bölge petrol ve doğalgazından yararlanmak, Orta Asya üzerinde Kafkasya, Türkiye ve Avrupa ile yakınlaşmak olarak gösterilebilir. Bu stratejilerin gerçekleşmesi için Çin, Orta Asya'daki milliyetçilik ve İslami akımların yükselmesini istememekte ve enerji projelerini belli aşamalarda devreye sokmasına izin veren mevcut statükonun istikrar içerisinde devamını arzulamaktadır. (Bilgin, 2010)

4 Çin-ABD Rekabeti

Büyük bir jeopolitik öneme sahip Orta Asya; Rusya ve Batı Avrupa açısından Çin tehdidine karşı bir tampon bölgedir. Çin içinde Batı'dan gelebilecek tehditlere karşı tampon görevi görmektedir. Ancak ABD, Rusya ve Çin ilişkilerine enerji bağlamında bakıldığında, son yıllardaki mücadelenin enerji temeline kaymakta olduğu rahatça anlaşılmaktadır. (Ekşi, 2009)

ABD'nin Hazar Havzası'na bakışında enerji kaynaklarının özel bir önemi vardır. Daha önce çıkar sahası olarak tanımladığı Hazar bölgesini ise 1997'den itibaren sorumluluk sahası" olarak ilan eden ABD, 11 Eylül öncesi bölgeye yönelik politikalarını diplomatik ve ticari kanallardan yürütürken, 11 Eylül sonrası tutumunu kökten değiştirmiştir. Afganistan müdahalesiyle Çin'i batıdan çevreleyip, Çin'in Hint Okyanusu aracılığıyla bölge enerji kaynaklarına ulaşmasını engellemeyi hedeflemiştir. Bu yüzden Orta Asya, ABD için sadece yatırım olanakları ve ABD'ye petrol ve doğalgaz satışı olarak değil, ABD'nin rakiplerine doğalgaz ve petrol açısından sağlayacağı üstünlük bakımından bölge stratejik bir öneme taşımaktadır.

Türk Cumhuriyetleri ve İran'ın Rusya ve Çin ile yakınlaşması, Rusya'nın Avrupa'da aşırı güçlenmesi, İran'ın bölgesel varlığını pekiştirmesi ve Çin'in enerji ihtiyacını Rusya, Orta Asya ve İran'dan gidermesi ABD çıkarları için tehlikelidir. (Çin ve İran Arasında Dev Ortaklık, 2010) Azerbaycan dışında Orta Asya ve Kafkasya'nın enerji kaynaklarının Rusya'nın tekelinde kalıp Çin'e doğru yönelmesi yerine ABD, Azerbaycan'la beraber Türkmenistan'ın Türkiye üzerinden geçen hatlarla Avrupa'ya ve dünya piyasalarına bağlanmasını istemektedir.

Böylece Rusya, Çin ve İran'ın mümkün olduğunca bölgedeki enerji kaynaklarının dışında tutulmasını sağlamaktır. (Bilgin, 2010)

ABD, İran Körfezinden Çin Denizine uzanan bölgedeki stratejik enerji geçiş boğazlarının denetimini elinde tutarak Çin'i enerji bakımından kendine bağımlı kılmayı ve enerji denetimini elinde tutmayı amaçlamaktadır. ABD ile Çin arasında denize ve enerjiye bağlı anlaşmazlıklar Hürmüz, Babülmandep ve Malacca Boğazı'nda düğümlenmektedir. Çin'in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgazın ülkeye, deniz yoluyla taşınması sırasında kullanmak zorunda olduğu boğazların kritik durumu ile boru hatlarının geçiş bölgelerinin güvensizliği enerji sağlanmasında önemli tehditler oluşturmaktadır. Bu deniz yollarının güvenliği halen, büyük oranda ABD donanması tarafından sağlanmakta bu açıdan da Çin'in ABD'ye olan bağımlılığı artmaktadır. (Bayraç, 2010)

Çin'in İran'la gerçekleştirdiği enerji ve askeri işbirliği de ABD'yi huzurluk etmektedir. Çin, petrol ithalatının %12-15'lik kısmını İran'dan sağlamaktadır. İki devlet arasındaki çeşitli enerji anlaşmaları da mevcuttur. Ocak 2000'de Çin petrol şirketi olan SINOPEC ile Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC) arasında Zavareh ve Kaşhan'da arama yapılması için de değeri 13 milyar doları bulan bir anlaşma imzalanmıştır. Yine 2004'ün başında Çin, İran'dan 25 yılı aşan bir süreliğine toplam 20 milyar doları bulan sıvı doğalgaz alım anlaşması imzalamıştır. (İşyar, 2010) 2004 Sonbaharında iki ülke 70-100 milyar dolarlık bir petrol ve gaz alım anlaşması imzalamışlardır. Yine iki ülke İran'ın Yadavaran petrol sahasını geliştirme konusunda anlaşmaya varmışlardır. Yadavaran'ın geliştirilmesinden sonra Çin, İran'dan 150.000 varil ham petrol de alacaktır. (Laçiner, 2006b) Çin'in İran'daki Yadavaran petrol rezervleri için 100 milyarlık yatırım yapması da beklenmektedir. (Alkın ve Atman, 2006)

Tablo 1: Çin'in petrol İthal Ettiği Ülkeler. **Kaynak:** <http://www.uzmanforex.com/>

Çin, İran'a yaptırımlara uzun süre direnmesine rağmen, daha sonra hafifletilmesi koşuluyla, uranyum zenginleştirme faaliyetleri nedeniyle son Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran'a yaptırım kararlarını gönülsüzce de olsa desteklemiştir. (Hogg, 2010) Çin'in BM yaptırımlarına destek vermesine rağmen petrol ihtiyacının %11'ünü karşılayan İran'ı gözden çıkarması oldukça zordur. Çin, Ortadoğu'ya olan bağımlılığını azaltarak, ABD'nin deniz egemenliği stratejisine ve ABD'nin Ortadoğu'da ki enerji hâkimiyetine karşı kendini güvene almaya çalışmaktadır. Bu anlamda Orta Asya kaynakları Çin için büyük bir öneme sahiptir.

5 Çin- Rusya Rekabeti

Komünist ideoloji konusunda görüş ayrılığına düşen iki ülke, son yıllarda ortak çıkarları doğrultusunda işbirliğini hızla artırmaktadır. Özellikle, Şanghay İşbirliği Örgütü ile son zamanlarda gelişen ilişkileri dikkat çekicidir. (Akçadağ, 2009) Çin, ABD'nin tek kutuplu dünya düzenine tepkiyi artırmak ve Orta Asya'da etkinliğini artırmak için Rusya'yı kendi saflarında tutup işbirliğini artırmak istemektedir. Rusya açısından Çin, siyasi olarak etkinliğini artırmasına katkı sağlayacak, enerji, silah satışı ve güvenlik konularında yararlanabileceği bir ülkedir. (Denker, 2000) Rusya, 2005-2009 dönemindeki silah ihracatının %69'unu Asya ve Pasifik ülkelerine yapmıştır. Rusya, Çin'e en çok silah ihraç eden ülkedir. (Çınar, 2010)

Rusya ile Çin arasında özellik tek kutuplu sisteme karşı çok kutupluluğu savunma anlamında önemli birliktelikleri vardı. Sınır sorunlarına çözüm bulmak için oluşturulan daha sonra askeri tatbikatlar yapma kararı da alan Şangay İşbirliği Örgütü Rusya ile Çin'i birbirine yaklaştırmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü çerçevesinde Rusya ve Çin bölgede güvenliği sağlama konusunda önemli adımlar atmışlardır. Aynı zaman da İran konusunda da ambargo kararlarına iki ülke uzun süre karşı çıkmışlardır. Sınır sorunları çözmek ve tek kutuplu dünya düzenine tepki vermekle başlayan dialog süreci, Çin'in artan enerji talebinin Rusya nezdinde de yarattığı imkânlar ikili ilişkileri sistematik bir işbirliği modeline dönüştürmektedir. (Alkın ve Atman, 2006). Çin'in artan enerji talebi, Rusya ile olan ilişkilerini daha üst boyuta taşımakla kalmayıp, bir yandan geçmişten süre gelen,

diğer yandan yeni ortaya çıkan sorunların çözülmesini de teşvik etmektedir.

Rusya Avrupa pazarından yeterince ekonomik kazanç sağlamakta ve bu şekilde doğu-batı enerji koridorunu elinde tutmaktadır. Ayrıca, enerji talebi artan Doğu Pazarı'na da doğalgaz-petrol satmak istemektedir. Rusya'nın doğu pazarına yönelmek istemesi, Rus-Çin enerji işbirliğini daha kolay hale getirmektedir. Çin, Orta Asya'da etkin bir güç olan Rusya'ya enerji güvenliği için ihtiyaç duymaktadır. Orta Asya ülkeleriyle yapılan ikili anlaşmalar Rusya'yı enerji güvenliği konusunda by-pas etmeye yetmez. Çin, Orta Asya doğal kaynaklarından daha fazla yararlanmak isterken, Rusya bu süreçte önemli bir tedarikçi olduğu kadar aracı görevi de görmektedir.

Rusya'nın enerji kaynakları, artan enerji ihtiyacı karşılama da Çin için oldukça önemlidir. Aralık 2009 itibarıyla 2 bin 757 km'si kullanıma sokulan Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu Petrol Boru Hattı (ESPO), 2013 yılında tamamlandığında 4070 km. ile dünyanın en uzun petrol boru hattı olacaktır. Rusya'nın petrol yataklarını, Çin'in kuzeydoğusundaki petrol üretim merkezi Daqing'e bağlayacak olan ESPO'nun Çin bölümü enerji alanında iki ülkenin işbirliğini artıracaktır. (Çolakoğlu, 2010) Rusya, 2010'da Çin'den gelecekte yapacağı petrol sevkiyatı için 25 milyar dolarlık kredi almıştır. (Russia Opens China Pipeline For Siberian Oil, 2010)

Bölge enerji kaynaklarının ulaşımını sağlamak hususunda her ne kadar Rusya ile işbirliği yapsa da Çin, Rusya'nın nakil hatları üzerindeki etkisini kırmaya çalışmaktadır. Bu sebeple Çin, Altay DBH projesini askıya almış, Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı Projesi'ni geliştirmiştir. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın doğalgaz vereceği hattın kapasitesi 40 milyar m³'ü bulurken, Rusya'nın Rusya – Altay Doğalgaz Boru Hattı projesi askıya alınmıştır. Bu projenin gerçekleşmemesinde etkili olan unsur ise Rusya ve Çin'in doğalgaz fiyatında anlaşamaması olurken, Orta Asya Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Çin, Orta Asya doğalgazına Rusya'ya ihtiyaç duymadan ulaşabilme şansını yakalamıştır. (Okur, 2009)

Medvedev'in 27 Eylül 2010'daki Çin ziyareti, Mayıs 2008'de göreve gelmesinin ardından Çin'e yaptığı ikinci resmi ziyaretidir. Ziyaret esnasında iki ülke, petrol, doğalgaz, kömür, enerji kaynaklarının etkili kullanımı, yenilebilir enerji kaynakları, nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanılması ve elektrik şebekesi gibi alanlarda bir dizi işbirliği belgesi imzalamıştır. Ayrıca terörizm, bölücülük ve köktendincilikle mücadeleyle ilgili bir işbirliği protokolü de imzalanmıştır. Rusya'nın devlet doğalgaz şirketi Gazprom, anlaşma ile 30 yıl süreyle yılda 30 milyar m³ doğalgaz sağlanmasının hedeflendiğini bildirmiştir. (Rusya-Çin arasında yeni enerji koridorları, 2010)

Kazak petrolü ve Türkmen doğalgazı alıcısı olan Çin, uzun zamandır bu ülkelerin doğal kaynaklarının dünyaya pazarlama tekelini elinde bulunduran Rusya'nın stratejik çıkarlarını zayıflatacağıdır. Orta Asya enerji kaynakları konusunda Çin'in yaptığı hamleler sonucu ortaya çıkmakta olan rekabet Rusya'yı oldukça tedirgin etmektedir. (İşyar, 2010) Çin, Rusya'nın istikrarıyla ilgilenmesine rağmen Rusya'nın bölgede güçlenmesini istememektedir. Bu durum iki ülkenin gelecekte büyük bir rekabete girmesine yol açma ihtimali bulunmaktadır. Rusya ve Çin için Orta Asya'nın önemine değinmek gerekirse; Orta Asya, Rusya için hayati bir bölge olup, adeta bir arabanın motoru değerindedir. Çin için ise, arka bahçe bir tampon niteliğindedir. (İşyar, 2009) Bölgede ekonomik olarak güçlenmekte olan Çin, yakın gelecekte Rusya'nın en etkin ve birincil siyasi nüfusa sahip olduğu Orta Asya'da Rusya'nın yerini alabilecek konuma sahiptir. (Gürbüz, 2010)

6 Sonuç

Çin son yıllarda Rusya'yla kurduğu işbirliğiyle bölgeye girerek bölgede doğal kaynaklar olmak üzere ekonomik olarak büyük konuma sahip olmuştur. Çin günden güne Türk Cumhuriyetleri'nde yaptığı yatırımlar ve kurduğu ortaklıklarla daha etkili olmaktadır. Doğal kaynakların keşfi ve çıkarılma çalışmaları başta olmak üzere birçok sektör için bölge ülkelerine krediler vermektedir. Yine, alt yapı çalışmaları olmak üzere bölge de her alan da çalışmalar yürütme ve sürekli güçlenmektedir. Türkmenistan ve Kazakistan'a bu konu da daha çok önem verdiğini görmekteyiz. ABD ve Rusya ile çatışmaktan kaçınmakta ancak milli menfaatlerini konusunda da dikkatli davranıp stratejik hamleler yapmaktadır.

Çin'in ekonomik olarak Türk Cumhuriyetleri'yle iş birliğini geliştirmektedir. Rusya'yı ekonomik ve siyasi olarak dengeleyerek, Türk Cumhuriyetleri'nin Rusya'ya alternatif olarak aradığı bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak ilerleyen zamanlarda bu gücün altında kalmaları ve güçlü devletlerin arasında seçim yapma durumuna düşmeleri takdirde Türk Cumhuriyetleri için seçimi zor bir durumun ortaya çıkması mümkündür. Ayrıca Çin'in insan kaynağı fazlası ile Orta Asya doğal kaynak fazlalığı ve nüfuz yoğunluğunun az olması gelecekte Türk Cumhuriyetlerine önemli bir baskı oluşturmaya müsaittir. Uygur bölgesinden geçen boru hatları ile Çin, bu bölgeyi yumuşak karnı haline getirerek bölgeyi tamamen içselleştirmiş olmaktadır.

Rusya, ABD, Türkiye ve İran arasında Orta Asya petrol-doğalgazı üzerinde yaşanan rekabete Çin'in de yatırımcı ve petrol-doğalgaz müşterisi olarak katılması, yeni büyük oyunu alevlendirerek, rekabeti hızlandıracaktır. Türk Cumhuriyetleri'nin petrol ve doğalgazının doğuya yönelişi, Türkiye üzerinden geçen hatlara daha az doğal kaynağın akmasına yol açacaktır.

Kaynakça

- British Petroleum, Dünya Devi Çin Enerji Tüketiminde de Lider, 2011. <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=9018433&contentId=7069637>, (15.07. 2011), Enerji Enstitüsü, <http://enerjiensitüsü.com/2011/05/22/dunya-devi-cin-enerji-tuketiminde-de-lider/>, (22.05.2011) ve detaylı bilgi için bkz; British Petroleum, www.bp.com/statisticalreview "target="_blank" (12.08.2011)
- H. Naci Bayraç, 2010. "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye", <http://www.turksam.org.tr/a1909.html>. (12.03.2011).
- Kerem Alkın ve Sabit Atman, 2006. **Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri**, (Haz.), İTO Yayınları, Yayın No:2006-48, İstanbul.
- Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Üretici Ülkelerin Petro-Politigi 2010-2025, http://www.turksae.com/sql_file/366.pdf, (15.07.2011)
- Olgan Bekar, 1995, "Çin ve Batı Türkistan", *Avrasya Dosyası Çin Özel*, C.2., S.2., s.48.
- Celalettin Yavuz, "Türkiye ve Asrın "Stratejik" Enerji Hatlarına Geline Aşama", http://www.enerji2023.org/index.php?option=com_content&view=article&id=275:tuerkye-ve-asrin-qstratejikq-enerji-hatlarina-gelinen-aama&catid=15:stratejik&Itemid=126, (10.07.2011)
- Nuriye Hidayet Ekrem, 2003. **Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası (1950-2000)**, Uzakdoğu-Pasifik Araştırmalar Dizisi:4, ASAM Yayınları, Ankara.
- Ömer Göksel İşyar, 2010. **Avrasya ve Avrasyacılık**, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Barış Adıbelli, 2008. **Avrasya Jeopolitiğinde Büyük Oyun**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Mehmet Dikkaya, 2010. "Çin-Orta Asya İlişkilerinde Doğal Gaz Faktörü ve Muhtemel Bölgesel Sonuçları", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1321>. (22.03.2011)
- Celalettin Yavuz, 2009. "Rusya-Türkiye Yakınlaşması: Jeopolitik Bir Değerlendirme", *Jeopolitik*, Yıl: 8, Sayı:65, İstanbul.
- Hasan Selim Özertem, 2008. "Kazakistan: Ekonomik Kalkınma ve Boru Hatları Siyaseti", <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=789>. (09.01.2011)
- Ahmet Davutoğlu, 2004. **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, 17. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Sedat Laçiner, 2005. **Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, USAK Yayınları, Genişletilmiş 2.Baskı, Ankara.
- Mert Bilgin, 2010. "Yeni Asya'nın Enerji Paradigmasında Orta Asya ve Kafkaslar: Rusya, AB, ABD, Çin, İran ve Türkiye Arasındaki Açmazlar ve Stratejik Açılımlar", <http://www.stratejikongoru.org/makaleler/103-yeni-asyann-enerji-paradigmasnda-orta-asya-ve-kafkaslar.html>. (08.02.2011).
- Göktürk Tüysüzöğlu, 2010. "Orta Asya'da Çin Etkinliği ve Küresel Oyun", <http://www.stratejikboyut.com/haber/orta-asyada-cin-etkinligi-ve-kuresel-oyun--29654.html>. (11.05.2011)
- Mehmet Dikkaya, 2009. **Orta Asya ve Kafkasya Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, Beta Yayınları, İstanbul.
- CNN Türk, Türkmenistan-İran doğalgaz boru hattı açıldı, 2010. <http://www.cnntrk.com/2010/ekonomi/dunya/01/06/turkmenistan.iran.dogalgaz.boru.hatti.acildi/558167.0/index.html>. (01.08.2011)
- Haber 7, Çin'den Türkmenistan'a 4.1 Milyar \$Kredi, <http://www.haber7.com/haber/20110426/Cinden-Turkmenistana-41-milyar-kredi.php>, (14.07.2011)
- Selçuk Çolakoğlu, 2010. "Çin'in Orta Asya ve Kafkasya Politikası", **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**, Tayyar Arı, (Der.), MKM Yayıncılık, Bursa.
- Mehmet Dikkaya ve Ali Bora, 2006. "Çağdaş Kazakistan'ın Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Yeri", *OAKA*, C.1., S.2., Ankara, ss.110-127., <http://www.usak.org.tr/dosyalar/dergi/2UY4CqNBcpY6XBe5SlCleeqEcVIOUp.pdf>. (12.08.2011)
- Zaman, Çin'den Kazakistan'a 13 Milyar \$ Kredi, 2010, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=995249>, (15.07.2011)
- Needet Pamir, 2008. "Küresel Enerji Görünümü Karadeniz ve Hazar Denizleri Arasında Konumlanan Türkiye'nin Rolü", <http://www.tankstorageinternational.compdf08Pamir.pdf>, (12.08.2011)
- Haberler,Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattından Çin'e 12 Milyon Ton Petrol Sevk Edildi, 2009. <http://www.haberler.com/kazakistan-cin-petrol-boru-hattindan-cin-e-12-haberi/>. (12.08.2011)
- Açık İstihbarat, Sincan, Pekin için ne kadar değerli, 2009. <http://www.acikistihbarat.com/Haberler.asp?haber=8028>. (12.08.2011)
- TRT, Kazakistan'dan Çin'e Yeni Doğalgaz Hattı, 2010. <http://www.trt.net.tr/haber/HaberDetay.aspx?HaberKodu=6cbafcc1-35c2-4e4e-a1a6-39ddb9d1ba0>. (12.07.2011).
- China Embassy, Çin-Kazakistan ortak bildirisi: İlişkiler "kapsamlı stratejik ortaklık" düzeyine çıkarıldı, 2011, <http://www.chinaembassy.org.tr/tur/xwdt/t830392.htm>, (10 Temmuz 2011)
- Sedat Laçiner, 2006a. "Hazar Enerji Kaynakları ve Enerji-Siyaset İlişkisi", *OAKA*, C.1., S.1., Ankara, ss. 36-66. , <http://www.usakgundem.com/makale/61/enerjide-bat%C4%B1-tekeli-kalkarken-yeni-bir-akt%C3%B6r-olarak-%C3%A7in-hindistan-ve-japonya.html>. (18.07.2011).
- World Trade Organization, Trade Profiles Kazakhstan, 2009, <http://stat.wto.org/CountryProfile/WSDBCountryPFView.aspx?Language=E&Country=KZ>, (15.07.2011)

- Türkiye-Türkmenistan, Türkmenistan'ın En Fazla İthalat Yaptığı Ülke Türkiye, 2011, <http://turkiye-turkmenistan.com/News.aspx?id=202>, (12 .07.2011)
- Muharrem Ekşi, 2009. "Enerjinin Önemi ve Büyük Güçlerin Enerji Politikaları", *Mostar*, Yıl:5, Sayı:50, ss. 51-53.
- Stratejik Boyut, Çin ve İran Arasında Dev Ortaklık, 2010, <http://www.stratejikboyut.com/haber/cin-ve-iran-arasinda-dev-yakinlasma--40746.html>, (18.07.2011)
- Sedat Laçiner, 2006b. "Enerjide Batı Tekeli Kalkarken: Yeni Bir Aktör Olarak Çin, Hindistan ve Japonya", <http://www.usakgundem.com/makale/61/enerjide-bat%C4%B1-tekeli-kalkarken-yeni-bir-akt%C3%B6r-olarak-%C3%A7in-hindistan-ve-japonya.html>. (20.07.2011).
- BBC, Chris Hogg, 2010. "Çin'in İran'a Yaptırım Çelişkisi", http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/07/100730_china_iran_sanctions.shtml. (12.08.2011)
- Emine Akçadağ, 2009. "Yükselen Güç Hindistan", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=506:yuekselen-guec-hindistan&catid=110:analizler-hindistan&Itemid=138. (01.02.2011).
- Mehmet Sami Denker, 2000. **2000'li Yıllarda Asya Pasifik Güvenliği**, Asam Yayınları, Uzakdoğu-Pasifik Araştırmaları Dizisi:1, Ankara.
- Burak Çınar, 2010. "Rus-Hint Askeri İşbirliğinin Stratejik Etkileri", <http://www.21yyte.org/tr/yazi.aspx?ID=3891&kat1=1>. (01.02.2011).
- CRİ Online, Çin-Rusya Petrol Boru Hattı projesi tamamlandı, 2010. <http://turkish.cri.cn/781/2010/09/27/1s128527.htm>. (12.08.2011)
- Radikal, Rusya'dan Çin'e ilk petrol akmaya başladı, 2011. <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1034894&Date=02.01.2011&CategoryID=81>. (08.06.2011).
- Financial Times, Russia Opens China Pipeline For Siberian Oil, 2010. <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/dd89374a-b38c-11df-81aa-00144feabdc0.html?ftcamp=rss#axzz1STKuVVZl>, (18 Temmuz 2011)
- Hürriyet, Rusya Çin'e uzanan kritik boru hattını açtı, 2010. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonnet/15669318.asp>. (07.06.2011).
- Eren Okur, 2009. "Enerji Kaynakları ve Orta Asya'nın Geleceği", http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=433:enerji-kaynaklar-ve-orta-asyann-gelecei&catid=83:analizler-ortaasya&Itemid=149. (12.08.2011)
- BBC, Rusya-Çin arasında yeni enerji koridorları, 2010. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2010/09/100927_china_russia.shtml. (27.09. 2010)
- Ömer Göksel İşyar, 2009. **Karşılaştırmalı Dış Politikalar Yöntemler Modeller Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası**, Dora Yayınları, Bursa.
- Vedat Gürbüz, (2010), Rekabetten İşbirliğini Türk-Rus İlişkileri, *Zaman*, 12.01.2010.